

Hukukun Adaletinden Adaletin Hukukuna

Müfit Selim SARUHAN*

Öz Bu makalede, hukuk-adalet ilişkisine eleştirel bir bakış geliştirilmeye çalışılacaktır. Hukukun adaleti ile adaletin hukuku kavramlarına dikkat çekilerek bu ayırmadan ortaya çıkan farklılıklar temellendirilecektir. Hukuk ve ahlâk felsefesi açısından adaletin olgusalılığı ve değeri üzerinde bir tartışma alanı bulunmaktadır. Hukuk, din ve ahlâk sistemleri tarafından kendilerine güç bulmak adına sahiplenmeye çalışılan adaletin bağımsızlığına vurgu yapılacaktır.

Anahtar kelimeler: Hukuk, adalet, değer, etik.

From Justice of Law to the Law of Justice

Abstract This article will try to develop a critical view on the relation of Law and justice. Differences emerging from this differentiation will be based on the concepts of law of justice and justice of law. The emphasis will be on the reality and value of justice in terms of law and moral philosophy. Law, Religion and Ethics are trying to acquire the power of justice in order to strength their power This article will emphasize the independence of justice and its autonomy.

Keywords: Law, justice, value, ethics.

---

* Prof. Dr., Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
mufitselimsaruhan@gmail.com, ORCID ID: orcid.org/0000-0001-8065-3156

Giriş

Hukukun Adaleti mi Adaletin Hukuku mu?

Adaletin Hukuku

“Ey iman edenler, kendiniz, anne-babanız ve yakınlarınız aleyhine bile olsa, Allah için şahitler olarak adalet ayakta tutun. (Onlar) ister zengin olsun, ister fakir olsun; çünkü Allah onlara daha yakındır. Öyleyse Adaletten dönüp heva (tutkuları)nıza uymayın. Eğer dilinizi eğip büker (sözü geveler) ya da yüz çevirirseniz, şüphesiz Allah, yaptıklarınızdan haberi olandır.” (Nisâ sûresi, âyet 135)

“Siz ey imana ermiş olanlar! İnsaf ile hakikate şahitlik yaparak Allah’a bağlılığınızda sıkı durun ve herhangi bir kimseye karşı nefretiniz, sizi adaletten sapma günahına itmesin. Adil olun; bu, Allah’a karşı sorumluluk bilinci duymaya en yakın olan (davranış)tır. Ve Allah’a karşı sorumluluğunuzun bilincinde olun. Şüphe yok ki Allah bütün yaptıklarınızdan haberdardır.” (Mâide/5:8, M. Esed Meali)

I- Bir Borçlar Varlığı Olarak İnsanın Adalet Arayışı

İnsan, dünyaya yalnız gelmekle birlikte, doğumundan ölümüne kadar artık bu yalnızlığını zihninde sanal olarak yaşama imkânına (Tedbirü'l Mütevahhid/Halvet Der Encümen) sahip olsa da gerçek kişiliğini, içinde doğduğu toplumun kuralları doğrultusunda gerçekleştirmeye aşmaya, anlamaya mecburdur. İnsan, felsefe kitaplarımızda ifade edildiği üzere, doğası gereği sosyal (medeniyyün bi't-tab/zoon politikon/animal socialis) bir varlıktır. Bu sosyalliği onu doğuştan yasalar varlığı kılmaktadır. İslam düşüncesi açısından din kavramının etimolojisiyle hareket ederek, hukuk söylemiyle ifade edecek olursak, insan bu sosyallik içinde doğuştan bir borçlar varlığıdır. Dini anlamda, Tanrı, insan ve tüm canlılara borçlarını ifa etmek durumundadır. Her şeyden önce bedeni ve ruhu da borç ve emanettir. İnsanın bu açıdan varoluşu, her şeyi yerli yerine koymak anlamında bir adalet mücadelesidir.

II- Hukukun Adaletinden Adaletin Hukukuna: Sarp Yokuşu Aşmak

Hukuk ve ahlâk ilişkisi söz konusu olduğunda ahlâkın nefis tezkiyesi veya erdemler konusu değil de zihinde ilk çağrışan husus, hukuk ve adalet konusudur. Aslında adalet kavramı olarak ortadadır. Hukuk, felsefe ve din onun gücünden güç bularak imtiyaz ve etkinlik alanlarını artırmaktadırlar. Onun

aidiyeti bu sistemlere mi aittir yoksa kendi başına bağımsız bir değer midir? Adaletin, hukukun amacı hukukun ise adaletin zemini olduğuna dair cümlemizi nereye kadar ne kadar savunabiliriz? Hukuk olmadan adalet tesis edilebilir mi? Adalet olmaksızın hukukun sağladığı görünürdeki düzen ve işleyişin pratik değeri nedir? Hangi hukuk veya hangi hukukla nerede, nereye kadar? Herkesin kendine göre bir “adalet” anlayışından bahsetmek, adaletin bizatihi olumluluğu, üst ve belirleyici bir değer oluşuyla ne denli örtüşen bir nitelendirilmedir?

Hukuk ve adalet ilişkisinin ele alındığı bir ortamda muhtemel başlıca tartışma alanları, sosyal düzen ve iktisadi hayattır.

Adalet ve hukukun ortaklığı ve birebir özdeşliği, İsrail de mi, İran da mı, Malezya ve Moğolistan veya Sri Lanka da mı? Hukukun adaleti sağlama ereğinde epistemik ve teleolojik altyapısının ne olması gerektiği hususu başlı başına doktrinel tartışmalarla bizi buluşturacaktır. Nasıl ki ahlâk kelimesi ilk çağrışımıyla güzel ahlâkı çağrıştırırsa da aslında kötü olan özelliklerinde ahlâk olduğu göz ardı edilirse, hukuk kavramı da ilk izlenim olarak iyi ve doğru olan bir sisteme işaretler. “Hukukun kötüsü olur mu?” sorusunu irdelerken “Dinin ve bilimin veya sanatın kötüsü olur mu?” sorularıyla özdeşleştirme ve tefriklere yönelebilmekteyiz. Hukukun adaletine mi yoksa adaletin hukukuna mı ihtiyaç duyuyoruz?

Hukukun adaleti çoğu kez yöresel, adaletin hukuku ve çağrısı ise evrenselidir. Adalet, adalet içindir. Kendisi elde edildiğinde başka bir şey için istenilmeyendir. Kendinde iyi olan adalet, özgürlük kavramı ile yakın ilişkilidir. Adalet ve özgürlük birbirlerini karşılıklı olarak gerektirir. Adalet arayışı özgürlük, özgürlük arayışı adalet arayışındır. Her hukuk sistemi, adalet söylemi ile etkinlik alanını arttırmak isteminde olmakla birlikte, pratik hayatın teorik ve idealist duygulardan farklı olması sebebiyle yeri/fırsatı geldiğinde adalet bekletilip unutulmuş ve göz ardı edilen bir kadere sahiptir. Bu açıdan hukukun adaleti pragmatist bir niteliktedir. Hukukun adaleti, korumak ve düzen sağlamak iken adaletin hukuku ise evrensel ve yaşatıcıdır. Hukukun adaleti dogmatik iken adaletin hukuku ise dinamik, eleştirel ve inşa edicidir. Hukukun adaleti, insanı bağımlı kılarken bağımlılığın kaynağında çoğunlukla dış yaptırımlar vardır. Adaletin hukukunda ise buyruklar özgürleştirici ve içtendir. Hukukun adaleti belki çok sayıda insanın mutluluğu için az sayıda insanı göz ardı edip taleplerine çoğunluğun gücü nedeniyle cevap vermeyebilir. Oysa adaletin hukuku, gerekçesi ne olursa olsun hiçbir bireyin adaletten umut kesmesini doğası gereği kabul etmez. Adalet, herkes içindir. Dengesizlik kargaşa, baskı, ötelenmiş olmak adalet yoksunluğunun sonuçları olarak karşımıza çıkmaktadır. Kimi hukuk sistemleri, köleliği yasal görürken adaletin hukuku köleliği meşru görmez. Kur’an terminolojisiyle adaletin hukuku sarp eşiği aşmaktır.¹ Alışılmış, kutsanmış, tabulaştırılmış bencilliklere rağmen özgürlüğe adım at-

maktır. Köle bağışlamak için insanın öncelikle kendi bencillik esaretinden kurtulması gerekir. Özgür olmayan kişi, köle, nasıl azad edebilir? Geçmişte hukuksal bir imkân olarak görülmüş olsa da adaletin hukuku açısından asla kabul edilemez.

Adalet ve hukuk ilişkisini irdelerken öne çıkan iki isim, Bentham (ö.1832) ve Mill (ö.1873) gibi filozofların faydacı yaklaşımları adaletin hukukunu göz ardı eder gibidir. Herkesin mutluluğu için birkaç kişinin mutluluğunu feda etmek adaletin ruhuyla bağdaşmayan şeydir. Andre Comte Sponville'nin (d.1952) "*Büyük Erdemler Risalesi*"nde vurguladığı üzere, adalet olmadan, hak ve haksızlıktan söz edemeyiz. Kendi mutluluğu için ya da insanlığın mutluluğu için adaletsiz olmak adaletsiz olmaktır. Mutlulukta bencillikten ya da rahat düşkünlüğünden başka bir şey olamaz. Adil kişi ne yasayı ne de ötekinin meşru haklarını ihlal eder.²

Aristoteles'in *Nikomakhos'a Etik* eserindeki "Yasaya uyan ve eşitliğe saygı duyan adildir, yasaya uymayan ve eşitliğe saygı duymayan adaletsizdir"³ yargısına, Sponville haklı olarak karşı çıkarak "Yasal olan şeyler bir anlamda haklı şeylerdir" diyen Aristoteles'e, "Peki ama yasa, haklı değilse?" diye sorar. Kime adil diyeceğiz? Yasa adaletsiz olduğunda mücadele etmek haklı bir tutumdur. Sokrates, bir yasa gereği idama mahkûm edilmişti. "Sizi haksız yere idam edecekler" vurgusuna "Bir de haklı yere mi edeceklerdi?" cevabı, bir açıdan Sokrates'in haklılığına işaret ederken bir yandan da "Yasaları ihlal ederek yaşamaktansa onlara saygı göstererek ölmeyi tercih ederim" sözü de Sokrates'in adaleti yasallıkla karıştırdığını gösterir. Muhafazakârlığın temellerini atan ve tartışmaya açık bir tutumu miras bırakıyordu.

Aristoteles, hukukun görevinin suçluları cezalandırmada uyulacak kurallar olduğunu belirtirken, adaleti sağlamayı suç ve ceza örgüsüyle kurguluyordu. Suçluların cezalandırılmasını adaletin bir gereği olarak gören bu yoruma karşın, suçlulara ceza verildiğinde adalet sağlanmış olmaktadır. Sorulması gereken husus, suçun ne olduğu ve onu belirleyici mercinin neliğidir.

Nimetlerin ve yüklerin dağıtımında herkese aynı davranmak mı adildir? Herkese hak kazandığını pay etmek mi adildir? Herkese ihtiyacına göre pay etmek mi adildir? Yoksa niteliklerine göre mi (iş, konum, yetenek ve çaba vb) pay etmek mi adildir? Diğer can alıcı bir soru da, hangi suçun karşılığının telif edici olduğu söylenebilir veya suça denk bir karşılık bulunduğundan emin olunabilir.⁴

John Rawls'in *A Theory of Justice* adlı eseri birçok açıdan derin analizleri hak ediyor. Aristoteles çizgisinde teşekkül eden klasik ahlâk kitaplarımızda yer alan adalet teorilerinin burada bir kez daha yeniden ifadelendirildiğini görürüz. Bu ifadelendirme, klasik olanı onaylamaktan çok klasik birikimi modern dünyanın ihtiyaçlarına göre yorumlamaktır. Ona göre, ahlâkî yargılarla adalet

ilkeleri birbirini tamamlar. Mutluluğu amaç edinen bir adalet anlayışı yerine, hakların iyilik ve mutluluktan önce geldiği, ahlâkî yargılarla uyum içerisinde olan bir adalet anlayışı geçerli olmalıdır. Rawls'ın dağıtımın adaleti üzerine olan yoğunlaşmasını daha iyi anlamak için ahlâk müktesebatımızdaki denkleştirici adalet okumalarından hareket etmeliyiz. Rawls, tüm ekonomik mal ve hizmetlerin çoğunluğun faydasına en çok olacağı şekilde dağıtımını hedefler. Devletlerin mal ve hizmetlerin dağıtımında adil olmaları gerektiğini; bir taraftan bütün insanların aynı derecede zengin olmalarının imkânsız ve gereksizken, öte taraftan bütün insanların ekonomik durumlarının hakça düzenlenmesinin zorunluluk olduğunu belirtirken, toplumda en az avantajlı olanların temel ihtiyaçlarının korunmasıyla bir toplumun adil olacağını dile getirmiştir. Doğruluk, düşünce erdeminin ilk özelliği olduğu gibi, adalet de toplumsal kurumların ilk erdemidir. Adaletin sağlamış olduğu haklar, politik pazarlığa ve menfaatlere göre düzenlenemez.⁵

Thomas Auqinas (ö.1274) hukuku; ortak iyiliği gerçekleştirmeye yönelik akla dayalı emirler olarak görür. Auqinas, ortak iyilik hedefiyle adaletin gerçekleşeceğine odaklanmıştır. Kant(ö.1804) ise hukuku; bir kişinin iradeye dayalı davranışlarını diğer kişilerin iradeye dayalı davranışları ile uzlaştıran şartların bütünü olarak tanımlar. Kant, hukukun eylemin dışa yansımalarıyla ilişkili olduğuna ve zorlayıcı niteliğine dikkatleri çekmektedir. Ahlâk alanına ait olan vicdanın üzerinde hiçbir dış zorlamanın olamayacağına değinen Kant, vicdanın düşüncenin doğası gereği özgürlüğünü anımsatmaktadır. Özgürlük ve ahlâkî en büyük değer olarak gören Kant, hukukun vazgeçilmez ilkesi olan hak kavramını iki açıdan tanımlar. Birinci olarak hak; apriori, aklî ilkelere çıkarılan doğal haklardır. İkinci olarak da, pozitif hukukun doğurduğu kazanılmış haklardır. Doğal hak doğuştan gelmiştir. Özgürlük insanın tek doğal hakkıdır. Bu açıdan mülkiyet, kişiliğin ve kişisel iradenin belirmesi yönünden zorunludur. Genel bir değerlendirmeyle belirtilecek olursak, hukuk; bireylerin dışa yansıyan davranışlarının düzenlenmesi olarak siyasî egemen iktidar tarafından belirlenen kurallardan oluşur. Bu kurallar, kanun koyucular tarafından belirlenir, mahkemelerce uygulanır. Hukuk, bireyler arası ilişkileri düzenler.⁶

Hukuk ve adalet ilişkisinin ortaya çıktığı bir diğer alan ise irade özgürlüğü konusudur. Seçme özgürlüğü, ahlâka uygun davranışın esasını oluşturmaktadır. Aristoteles'in hukuk ve ahlâka, irade özgürlüğü açısından yaklaşımına verdiği örnek son derece ilgi çekicidir. Buna göre bir kimse, suç işlemediği takdirde aile bireylerinin öldürüleceği tehdidi ile karşılaşır tereddüt ve zorla bir çeşit şantajla suçu işlemeyi kabul ederse, fizikî bir zorlamadan çok manevî bir zorlama ile karşı karşıyadır. Manevî zorlamaya rağmen birey, alternatifler arasında seçim yapma özgürlüğüne sahip olduğundan, suç işleyen sorumluluğu ortadan kalkmamaktadır.⁷

Buna göre hukukun amacı, adalet ilkesine dayanarak toplumsal düzeni kurarak, güvenliği sağlamak ve bireylere ilişkin adalet ilkesinin gerçekleşmesini sağlayacak ortamı oluşturmak olarak belirlenmektedir. Hukukun adalet değeriyle amaçlanması hukuka bir kültürel özellik boyutu sağlamaktadır. Kültür, bir değer gerçekleşmesi olduğundan, adalet olarak ifade edilen hukukî değeri gerçekleştirmeye yönelik hukuk, aynı zamanda bir kültür kavramıdır.⁸

Ahlâk ve hukuk birey ve toplum hayatının vazgeçilmez iki temel öğesidir. Ahlâk ve hukuk, gayeleri ve metotları açısından benzerlikler gösterdikleri gibi farklılıklar da gösterebilmektedir. İyiyi, adaleti, insan temel hak ve özgürlüklerini hedeflemeleri açısından gaye birliği içinde olmakla birlikte, davranışların ortaya çıkması, ödül ve cezalardaki etkenlerin nitelikleri açısından farklılıklar göstermektedirler. Ahlâk ve hukuk, birey ve bireylerin oluşturduğu toplumun düzenleyici unsurlarıdır. Ahlâk bir görev ilmidir. Birey, ahlâkî görevleri yerine getirdiği ölçüde özgürlüğünü güvence altına alır. Hukuk ise, ortaya koyduğu emirler, açıklamalar, yasaklamalar ve yasamalarla toplumun düzenini sağlamayı hedefler. Hukuk, yasama ve yasaklamalarında topluma ait örf ve âdetler kadar ahlâkî ilkeleri göz önünde bulundurduğu ölçüde hukukî ilkelerin benimsenip yaygınlaşmasına zemin hazırlamaktadır.

Hukuk, zorunlu olarak ahlâk ile bir ilişki içindedir. Ahlâk; özgürlük, iyilik, ödev gibi pratik ilkeleri incelerken, hukuk ise pratik olarak insan davranışlarını düzenleyen ilkeleri inceler.⁹ Ahlâk kuralları, bireysel ve toplumsal ahlâk kuralları olmak üzere iki grupta ele alınabilir. Bireysel ahlâk, bireyin içinde bulunduğu toplum içinde şekillenip varlığını sürdürür. Toplumsal ahlâk ise, daha çok toplumun bütünü ve bireyler arası ilişkilerde ortaya çıkan kurallardan oluşmuştur. Sosyal ahlâk, insanlara hırsızlık yapmanın doğru olmadığını belirttiği zaman hırsızlık yapmanın, hırsızlık yapanın iç dünyasında, kişiliğinde ortaya çıkaracağı etkilerden çok, hırsızlığın toplumda doğuracağı sosyal zararları üzerinde durur. Hukuk kurallarının sadece çıkarılması tek başına yeterli olmamaktadır.¹⁰ Teorik açıdan hukuk, yaptırımları maddileştirilmiş bir ahlâk düzenidir. Sosyal düzenin ahlâkî kurallarla yetinmeyip hukukî bir düzenlemeye ihtiyaç göstermesinin temelinde, ahlâkın hukuka olan ihtiyacı bulunmaktadır. Ahlâkî bir içerikten yoksun bir hukuk düşünülemediği gibi, mevcut ahlâk anlayışları ile çatışan bir hukuk da fonksiyonel olamaz.¹¹ Hukuk, bireylerin özgürce eylemde bulunacakları bir alanı mümkün kılar ve bu alanı da koruması altına alır. Bireyler, hukuk sayesinde özgürce eylemde bulunabilecekleri alanda ahlâka uygun kararları oluşturup gerçekleştirme imkânına sahip olurlar. Ahlâk, hukuka uygun davranışı destekleyebilir. Hukukun amacı olan adalet, barış ve insanların düzeni aynı zamanda ahlâkî bir değeri de içermektedir. Adalet, barış, iyilik, uyum ve huzur ahlâkın emirleridir. Hukuk ve ahlâkî yaşayıp uygulayan öznedir. Hukuk ve ahlâk, özgür iradeye

yöneliktir. Hukukun emirlerinin yapılmasını dışarıdan kurumlar zorlarken, ahlâkî emirlerin yapılmasını emreden vicdandır.

Ahlâk kuralları ile hukuk kuralları arasında özdeşlik bulan yaklaşım ve yorumların yanı sıra ikisi arasında farklılıkları vurgulayan değerlendirmeler de bulunmaktadır. Ahlâk kuralları toplum hayatı içinde varlığını idame ettirenken, toplum ise büyük bir özen ve istekle, ahlâkî kuralları ve ilkeleri korumaya çalışır. Ahlâk kurallarını hukuk kurallarından ayıran hususlardan biri de değişme faktörüdür. Sözelimi kanun koyucular, 1 Ocak 1984 tarihinden itibaren bir eylemi suç sayan kanun çıkarabilir ya da suç sayılan bir fiilin suç olmadığını açıklayabilir. Ahlâk kuralları ise kolay kolay değiştirilemez ve sosyal süreç içinde ağır bir süreçte, gelişip gerçekleşir.¹²

Hukuk, daha çok içsel hissedişlerle değil, dışa yansıyan davranışlarla ilgilidir. Hukukî açıdan bir davranış, dışa yansıdığı ölçüde, hukukî bir nitelik kazanabilmektedir. İçsel davranışlar ahlâkın ilgi alanında yer almaktadır. Eylemin objektif yanına, dış dünyada meydana getirdiği olaylara hukukun normu uygulanır. Hukuk dışa, ahlâk içe yöneliktir.¹³ Hukukun adaleti işte bu açıdan zarfa bakarken, adaletin hukuku mazrufu önceler. Hukuk, kanuna karşı gelenleri cezalandırdığı halde, ahlâk itaat edenleri ödüllendirir. Hukukta söz konusu olan cezalar, bireye dış baskılarla verilirken, ahlâkın ödül ve cezası hem dışsal hem de içseldir. Hukuk çoğunlukla, davranışların biçimsel uygunluğuna öncelik verirken; ahlâk, davranış sahibinin niyetini göz önünde bulundurur. Bununla birlikte, hukuk da insan davranışlarının özellikle suç olarak değerlendirilen fiillerin ortaya çıkmasına neden olan etkenleri sorgulayarak, suç teşkil eden fiilin kasten mi yoksa tedbirsizlik ve dikkatsizlikle mi gerçekleştiğini göz önünde bulundurmaktadır. Davranışların arkasında yer alan niyetlerin sorgulanması büyük ölçüde, ahlâkın içeriğinde yer alan bir öğedir. Hukuk, ulusal bir nitelik taşıırken, ahlâk ve adalet görünürde toplumdan topluma farklılıklar göstermekle birlikte, ideal anlamda evrenseldir.¹⁴

Hukuk kuralının yerine getirilmemesi durumunda, devlet, yaptırım uygularken, ahlâk kurallarının yerine getirilmemesi durumunda ise toplumun kendiliğinden tepkisi görülür. Mahkemede yalan yere şahitlik eden kimseye hukukî yaptırım uygulanmasıyla, yalan söyleyen bir kimsenin toplum tarafından kınanması bunun en canlı örneğidir. Hukukun yaptırımı, sürekli ve genel bir nitelikteyken ahlâkın yaptırımı hukuk yaptırımına göre böyle değildir.¹⁵ Özelikle pozitif hukukun ahlâka aykırılığı sorunu II. Dünya Savaşından sonra, pratik yönden de önem kazanmıştır. Pozitif hukuka göre, kişinin kendi ahlâkî inanışına karşı olsa bile, kanunlara uyma ödevi altında bulunması temel bir kuraldır. Kimi hukukçular, pozitif hukuk sisteminin bir bölümü olan fakat temel ahlâk ilkelerine açıkça aykırı olan normlara uyulmaması gerektiğini öne sürmüşlerdir. Quaker olarak isimlendirilen, George Fox tarafından XVII. yüzyılda kurulmuş bulunan ve Protestanlığın bir kolu olan dinî hareketin

üyeleri savaşın kendi dinî ve ahlâkî inançlarına ters düştüğünü ileri sürerek zorunlu askerlik hizmetini yerine getirmemek konusunda direnmişlerdir. Quaker'lerin pozitif hukuk düzenini kendi inançlarına aykırı bularak reddetmeleri, pozitif hukuk ile ahlâkî inançlar arasındaki çekişmenin ilginç bir örneğini sunmaktadır.¹⁶

III- Klasik Ahlâk Müktesebatımızdan Hareketle Adaletin Hukukunu Kurabilir miyiz?

İslâm düşüncesinin en merkezi kavramlarından biri olan adalet, İslâm düşüncesinde itikad, ahlâk ve siyasetin yanı sıra İslâmî ilimlerin kendi sistematikleri içinde kurucu ilke olma özelliği de göstermiştir. Şüphesiz bu hayatî ilke olmanın en temel sebeplerinden biri, Kur'an'ın müminlere adaleti ontolojik bir sorumluluk olarak yüklemesidir. Adalet, her şeye hakkını vermektir. İslâm düşüncesinde; tevhid, inancın; mantık, düşüncenin; sağlık, beden; ahlâk ise davranışlarımızın adaletidir. Kur'an'da ilâhî, ahlâkî, hukukî, siyasî, kozmolojik olmak üzere adaletin çeşitli perspektiflerine dikkat çekilir. Kur'an'a göre adalet; ırk, din, akrabalık, ekonomik çıkar ve düşmanlık gerekçeleriyle asla göz ardı edilip ötelenemez. Adalet, insanı insan yapan erdemli bir hayata yaklaştırır. İslâm, iman ve amel bütünlüğüne sahip bir din olduğu için adaletten her sapma inançtan sapmadır.¹⁷

İslâm ahlâk felsefesinde, adaletin bir temel kaynağı ve bir de temel vasıtaları görülmüştür. İbn Miskeveyh; toplumsal itidali adaletin bir başka deyişle dengeyin temel kaynağı olarak, dinî vasıtası olarak da Aristo'dan mülhem olarak "konuşan kanun" ve "sessiz kanunu örnek göstermektedir. Hâkim, konuşan kanun olarak adaleti tesis ederken, medenî adalet ise hâkimin yanı sıra para ile gerçekleşir. Tusî ve Kınalızâde ise "Namusu rabbanî, hâkimi insanî ve dinarı mizanî sınıflamasını yaparlar."¹⁸ Adaletin, ahlâkî sahada en çarpıcı yorumlarından birine rastladığımız İbn Miskeveyh, adalet ile tevhid arasında bir yakınlık görür. Tevhid nasıl ki varlıkta birlik, yetkinliği ve tamlığı gösterirse ve öte tarafta çoklukta başkalık, kargaşa ve istikrarsızlığı, eksikliği gösterirse, tıpkı bunun gibi adalet de, erdemin kâmil oluşunu, istikrarını gösterir. Bir varlık, birlikten pay aldığı ölçüde ve çoklukta uzaklaştığı sürece adaletten pay alabilir. Birlik, mükemmel iyilikle eş anlamlıdır. Mükemmel iyilik de varlığın kemâliyle aynı anlamdadır. Bu üç terim arasındaki fark yalnızca semantiktir. İbn Miskeveyh'in birlik ile kemal arasında ilişki kurmasında temele aldığı düşünce Pisagorcun nazariyesidir.¹⁹

İbn Miskeveyh, adaletin, doğal, hukuki, ilahi, insani olmak üzere farklı boyutlarını açıklar. Doğal adalet, evrendeki denge, uyum ve birliği ifade eder. Hukuki adalet ise, evrensel ve yerel hukukun ilkesidir. İlahî adalet: Metafizik sisteme hükmeden denge ve düzeni nitelemektedir. İnsani adalet ise, İnsan

haklarını ilgilendiren ve özellikle de alışveriş ortamlarında geçerliliğini koruyan ölçüde ve tartıda hile yapmamak şeklinde gerçekleşen adalet çeşididir. Bireylerin kendi aralarındaki ilişkilerini düzenler; özellikle eşya ve hizmetlerin alım ve satımında uygulanır. Buna denkleştirici adalet de denir. İbn Miskeveyh, insanî adaleti, genel ve özel olarak iki şekilde değerlendirir. Genel Adalet, bütün insanların üzerinde anlaştıkları ve kullandıkları, satıcı ve alıcının hepsinin haklarını koruyan ölçü ve tartı biriminde gerçekleşen ağırlıklardaki ölçülülükte kendisini gösterir. Piyasalarda altın ile alışveriş yapılması buna örnektir. Ekonomik hayatta altın madeninin en âdil bir ölçü ve denge birimi olduğunu söyleyerek, altının her türlü mesleğin ve işin kendisiyle değerlendirildiği mücevherlerin değerlisi olarak kabul edildiğini belirtir. İnsanlık uzun bir tefekkür ve araştırma sonucu böyle bir kabule varmıştır. Filozofumuza göre, mâlî piyasalarda tedavülde para birimi olarak ‘altın’ kullanılırsa, müşteri ve satıcı arasında gerçek adalet gerçekleşmiş olur. Bu ise, toplumsal barış açısından güzel sonuçlar doğurmaya hizmet etmiş olur. İbn Miskeveyh’in temellendirdiği özel adalet ise, bir bölgede yaşayan insanların veya bir şehir halkının kabul edip kullandığı bir ölçü ve tartı birimidir. Bu tartı biriminin çeşitliliği, en küçük sayıya, tek bir eve veya iki kişi arasında geçerliliğini koruyan bir şeye kadar inebilir. Bu durum, dünyada bölgeler arasında bile farklılık gösterir. Örfelere göre değişen ölçü ve tartı birimlerinin farklılığı ve isimlerinin çeşitliliği buna örnektir. İlâhî Adaletin görünümleri, varlık sahnesinde yer alan her varlığın bütün gelişim safhalarında ve özlerinde kendisini gösterir.²⁰

Sonuç

Adalet ve zaman üzerine olan her tefekkür, tıpkı varlığın bizatihi aşikar olup tanımlanamaz olduğu gibi, yeni değerlendirmelere de ihtiyaç gösterir. Üzerinde durulurken bir yönüyle kendini açar görünse de öte taraftan kendini gizler. Bu derinliğin tefekküründe Sokrates’in tespitinin haklılık payı vardır. Erdemler öğretilemez, ancak gösterilebilir. Ama adalet, kendisini hak edene açan bir özelliğe de sahiptir. Adalet, pratikte onu cesaretle, onurla, bilgelikle isteyenlere kendini açar. Ahlâk felsefesi açısından adalet erdemlerin erdemidir. Öfke, cesaretle; şehvet, iffetle; düşünme gücü, bilgelikle buluşunca adalet ortaya çıkar. Her şey vasatını, dengesini bulursa adalet oradadır. Hukukun bir izlenim olarak altyapısında ahlâk olduğu ön kabul olarak kabul edilir. Oysa pratiğe baktığımızda hukuk ve hukuklar “mış” gibi yapar. Ahlâkın cazibesinden yararlanarak, adaletin hukuku yerine hukukun adaletini üretirler. Bugün insanlığın yaşadığı mikro ve makro sorunların temelinde adaletin hukukuna teslim olamama sorunu yer almaktadır. Kur’an-ı Kerim, adaletin hukukuyla bakmak isteyenler için ihya ve inşa edici ilkeler barındırır. Toplumda ahlâkın bir varlığı olsa da varlığın bir ahlâka ihtiyacı vardır.

Kaynakça ve İleri Okumalar

- Abadan,Yavuz, *Hukuk Felsefesi Dersleri*, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yay., Ankara, 1954.
- Aydın, Mehmet, *Tanrı-Ahlâk İlişkisi*, Ankara, TDV. Yay., Ankara, 1991.
- Aristoteles, *The Nichomachean Ethics*, (A Commentary by the Late) H. H. Joachim, The Clarendon Press, Oxford, 1951.
- Billington, Ray, *Felsefeyi Yaşamak*, İngilizceden çev. Abdullah Yılmaz, Ayrıntı Yayınevi, İstanbul,1997.
- Cahn, Edmond, *The Moral Decision*, N.Y. 1949.
- Cevizci, Ahmet, *Etiğe Giriş*, Paradigma Yay., İstanbul, 2002
- Çağrı, Mustafa, *İslâm Ahlâkı*, Ensar Neşriyat, İstanbul, 1985.
- Çağrı, Mustafa, *İslâm Düşüncesinde Ahlâk*, İstanbul, 2006.
- Deniz, Gürbüz, *İnsan Hürriyetinin Metafizik Temelleri*, Ankara, 2017.
- Dönder, Burhanettin, *Kur'an'da Adalet*, Ankara Üniv. SBE., Yayınlanmamış Y. Lisans Tezi, Ankara, 1994.
- Güriz, Adnan, *Hukuk Başlangıcı*, Ankara Üniv. Hukuk Fakültesi Yay., Ankara, 1986.
- Güriz, Adnan, *Hukuk Felsefesi*, Ankara Üniv. Hukuk Fakültesi Yay., 2. baskı, Ankara, 1987.
- Fârâbî, *el-Medinetü'l-Fazıla*, çev. Ahmet Arslan, Ankara, 1990.
- İbn Miskeveyh, *Tehzîbü'l-Ahlâk ve Tathirü'l-A'rak*, Kahire 1374/1928.
- İbn Miskeveyh, *Ahlâkı Olgunlaştırma*, çev. A. Şener-İ. Kayaoğlu-C. Tunç, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., Ankara, 1983.
- İbn Sina, *Risâle fi'l-Kuwa'l-İnsaniyye ve İdrakatuba* (Tis'a Resâil içinde).
- Karaman Hüseyin, *Nurettin Topçu'da Ahlâk Felsefesi*, Dergâh Yay., İstanbul, 2000.
- Karagözoğlu, Hümevra: Ahlâk Düşüncesinde Siyaseti Aramak: İbn Miskeveyh'te "Adalet" Kavramının Siyasî Yansımaları, *Dîvân: Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi* 15, 2/27 (2009), 93-118.
- Kılıçoğlu, İsmail, *Ahlâk ve Hukuk İlişkisi*, İFAV. Yay., İstanbul, 1988.
- Kutluer, İlhan, *İslâm Felsefesinde Ahlâk İlminin Teşekkülü*, Marmara Üniversitesi SBE., Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, 1989.
- Kutub Seyyid, *İslâm'da Sosyal Adalet*, Hikmet Yay., İstanbul, 2007.
- Macit Fahri, *İslâm Ahlâk Teorileri*, Çev: M. İskenderoğlu - A. Arkan, Litera Yay., İstanbul, 2004.
- Maraş, İbrahim, "Türk İslam Düşünce Tarihinde Ahlâk ve Örnek Metinler" *İslam Ahlâk Esasları ve Felsefesi*, ed: Müfit Selim Saruhan, Ankara, 2016, Grafiker Yayınları, 3.baskı.
- Mutahharî, Murtaza, *Felsefe Dersleri II*, İnsan Yay., İstanbul, 2005.
- Rawls, John, *A Theory of Justice*, Oxford, 1989.
- Saruhan, Müfit Selim, *İslâm Ahlâk Felsefesinde Bilgi ve Hürriyet*, Ankara, 2005.
- Saruhan, Müfit Selim, *Evrîm ve Ahlâk Filozofu İbn Miskeveyh Düşüncesinde Tanrı, Evren ve İnsan*, Eskiyeeni Yayınları, Ankara, 2018.
- Saruhan, Müfit Selim, "Ahlâk Hukuk ve Din İlişkisi", *Din ve Ahlâk Felsefesi* (Komisyon), Ankara Üniversitesi Uzaktan Eğitim İlahiyat Tamamlama Yay., Ankara, 2006, ss. 232-249.
- Saruhan, Müfit Selim, "Erdemlerin Erdemi: Adalet", *Adam Akademi Sosyal Bilimler Dergisi (Adam Academy Journal of Social Sciences)*, cilt: 5, sayı 1, Haziran 2015, ss. 1-15.
- Solmaz, Zelyut Hünler, "Adalet", *Felsefe Ansiklopedisi*, (Ed. Ahmet Cevizci), c. 1, Etik Yay., İstanbul, 2003.
- Sponville, Andree Comte, *Petit Traite de Grande Vertus, Büyük Erdemler Risalesi*, çev. Işık Ergüden, İletişim Yay., 4. baskı, İstanbul, 2016.
- Toker, İhsan, 'Eşitlik ve Adalet Kavramları Çerçevesinde Müslüman Kadınlarda Toplumsal Cinsiyet Örüntüleri', *Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1:1 (2009), 142-165.

- Topaloğlu, Bekir, “Adl”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, c. 1, İstanbul 1988, s. 387.
- Turan, Ramazan, “İbn Miskeveyh’de Erdem Kavramı ve Temel Erdemler”, *Namık Kemal Üniv. İlahiyat Fak. Dergisi*, 2015, cilt: I, sayı: 2, ss. 7-35
- Türer, Celal, *Ablaktan Felsefeye Felsefeden Ablaka*, Dergâh Yay., İstanbul, 2017.
- Topçu, Nurettin, *Soyoloji*, İnkılâp ve Aka Kitabevi, İstanbul, 1983.
- Uygur, Gülriz, *Hukukta Adaletsizliği Görmek*, Türkiye Felsefe Kurumu Yayını, Ankara, 2013.
- Vural, Mehmet, *Siyaset Felsefesi Açısından Mubafazakârlık*, 3. Baskı, Elis Yay., Ankara, 2011.
- Vural, Mehmet, “Hukukun Üstünlüğü Bağlamında Hukuk Devleti Anlayışı”, *İslâmi Araştırmalar Dergisi*, c. 14, sayı 2, Ankara, 2001, ss. 272-276.
- Yıldız Mualla, “Suça Sürüklenen Ergenlerde Affetme Üzerine Bir İnceleme” *Toplum Bilimleri Dergisi*, c. 11, s. 22, 2017.
- Yörük, Kemal, *Hukuk Felsefesi Derleri*, İstanbul Üniversitesi Yay., İstanbul, 1958.

Notlar

- 1 Beled, 12.
- 2 Sponville, Andree Comte, *Büyük Erdemler Risalesi*, çev. Işık Ergüden, İletişim Yay., 4. baskı, İstanbul, 2016, s. 92.
- 3 Aristoteles, *The Nicomachean Ethics (A Commentary By the Late H. H. Joachim)* Hardcover 1951, VII129b12
- 4 Solmaz, Zelyut Hünler, “Adalet”, *Felsefe Ansiklopedisi*, (ed. Ahmet Cevizci), İstanbul, 2003, c.1, s. 29.
- 5 John Rawls, *A Theory of Justice*, Oxford, 1989, s. 4.
- 6 Güriz *Adnan, Hukuk Felsefesi*, Ankara Üniv. Hukuk Fakültesi Yay., 2. Baskı, Ankara, 1987, s. 8 vd.
- 7 Güriz, *Hukuk Felsefesi*, s. 17; Billington, Ray, *Felsefeyi Yaşamak*, İngilizceden çeviren, Abdullah Yılmaz, İstanbul 1997, s. 300 vd; Saruhan, *a.g.m.*, s. 240.
- 8 Kılıoğlu, İsmail, *Ahlak ve Hukuk İlişkisi*, İFAV. Yay., İstanbul 1988, s. 268 vd; Yörük, Kemal, *Hukuk Felsefesi Derleri*, İstanbul Üniversitesi Yay., İstanbul, 1958, s. 38 vd.
- 9 Yörük, a.g.e., s. 4.
- 10 Saruhan, Müfit Selim, “Ahlak Hukuk ve Din İlişkisi”, *Din ve Ahlak Felsefesi*, (Ed. R. Kılıç, (Komisyon), Ankara Üniversitesi Uzaktan Eğitim İlahiyat Tamamlama Yay., Ankara 2006, s. 232-249.
- 11 Çağrıncı, Mustafa, *İslâm Ahlakı*, Ensar Neşriyat, İstanbul, 1985, s. 24 vd.
- 12 Güriz, *Hukuk Felsefesi*, s. 17; Yörük, a.g.e., s. 47; Abadan, Yavuz, *Hukuk Felsefesi Derleri*, Ankara Üniv. Hukuk Fakültesi Yay., Ankara 1954, s. 49 vd; Saruhan, *a.g.m.*, s. 240.
- 13 Saruhan, *a.g.m.*, s. 240.
- 14 Çağrıncı, Mustafa, *İslâm Ahlakı*, İstanbul, 1985. S.17vd.
- 15 Güriz, a.g.e., s. 22.
- 16 Saruhan, *a.g.m.*, s. 240.
- 17 Müfit Selim Saruhan,, “Erdemlerin Erdemi: Adalet”, *Adam Akademi Sosyal Bilimler Dergisi (Adam Academy Journal of Social Sciences)*, cilt: 5, sayı 1, Haziran 2015, ss. 1-15.
- 18 İbn Miskeveyh, a.g.e., 118; Kinalızâde, a.g.e., s.64-65; Tusî, a.g.e., s. 141; Devvani, a.g.e., s. 58-59.
- 19 Macit Fahri, *İslâm Ahlak Teorileri*, Çev: M. İskenderoğlu - A. Arkan, Litera Yay., İstanbul, 2004, s. 155.
- 20 İbn Miskeveyh, *Mahiyetü'l-adl* 12, 19, 20, 33; Turan Ramazan” İbn Miskeveyh’de Erdem Kavramı ve Temel Erdemler,” *Namık Kemal Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, cilt 1, ss. 7-35, 2015; Saruhan, Müfit Selim, *Evrım ve Ahlak Filozofu İbn Miskeveyh Düşüncesinde Tanrı, Evren ve İnsan*, Eskiyeini Yayınları, Ankara, 2018.